

סימן י

השבת כתיקון 'המקום'

- פתיחה
- תקיעת שופר בשבת
- תקיעת השופר כמעמד הר סיני
- השבת – מקדש הזמן ומקדש המקום
- שורשי יסוד השיבה למקום
- קיץ – בניית העיר ואיבוד המקום
- סיכום – השבת כרפואה לגלות האדם

פתיחה

כפי שראינו בשיעורים הקודמים, מסכת שבת פותחת בעיסוק במלאכת הוצאה מרשות לרשות. המקום המרכזי של מלאכה זו מתבטא לא רק במיקומה במסכת, אלא גם בהיקף העיסוק בה: פרקים רבים של מסכת שבת, וכן של מסכת עירובין, עוסקים דווקא במלאכה זו, האחרונה ברשימת המלאכות. מרכזיותה של ההוצאה קשורה לעובדה שהיא איננה מלאכה ככל המלאכות: אבות המלאכה כולם נובעים מן הציווי "לא תעשה כל מלאכה" ומפירוטו לל"ט מלאכות שנעשו

במשכן, ואילו מקורה של מלאכת הוצאה כפול: מחד גם היא מצויה במלאכות המשכן, ומאידך, חלק מהראשונים למדו את מקורה בפרשייה הקדומה ביותר בה ניתנת השבת לישראל: פרשיית המן, בציווי: "אל יצא איש ממקמו ביום השביעי".

בשיעור זה, נצא מהמרחב של מסכת שבת ונתבונן בהשפעתה של מלאכת הוצאה על סוגיות נוספות בש"ס, בעיקר בסוגיית תקיעת שופר, ומתוך כך נעמוד על היסודות הרוחניים העמוקים שטמונים במלאכה זו כחלק מהבנת המשמעות של 'תיקון המקום'¹.

תקיעת שופר בשבת

אחת הסוגיות בהן נראה שלמלאכת הוצאה ישנו מעמד מכריע היא תקיעת השופר בשבת. המשנה בראש השנה מלמדת שבראש השנה שחל להיות בשבת אין תקיעת שופר במדינה:

יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת, במקדש היו תוקעין, אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין.

משנה, ראש השנה ד, א

מקריאת המשנה עולות שתי שאלות: מדוע אין תוקעים בשופר בשבת במדינה? ומדוע ישנו הבדל בעניין זה בין המקדש ובין המדינה? בגמרא מופיע בתחילה ניסיון ללמוד דין זה מן הפסוקים, אמנם הלימוד נדחה. רבא מסביר שדין זה הוא דין דרבנן:

אלא אמר רבא: מדאורייתא מישראל שרי, ורבנן הוא דגזור ביה, כדרבה. דאמר רבה: הכל חייבין בתקיעת שופר, ואין הכל בקיאין בתקיעת שופר,

1. שיעור זה יצא לאור בשנת תשע"ה בתור חוברת "מקום" בעריכת שי אפרתי. השיעור נערך מחדש לספר זה, מתוך ההקשר של השיעורים בה הוא הועבר.

גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירונו ארבע אמות ברשות הרבים. והיינו טעמא דלולב, והיינו טעמא דמגילה.

בבלי, ראש השנה כט ע"ב

כלומר, קיים חשש שאדם שאיננו בקיא בתקיעת השופר ילך ללמוד מאדם אחר ובדרך יטלטל את השופר ד' אמות ברשות הרבים. אמנם, גם אם הגזירה מציאותית ואכן אין הכול בקיאים בתקיעת שופר, עולה שאלה חריפה: כיצד גזרו חכמים רק משום "חשש" לעקור מצוות עשה מהתורה?! וביחוד מצוות שופר שהיא עיקר ראש השנה.²

בניגוד למסקנת הבבלי כי אין לתקוע בשבת משום גזירה דרבנן, בירושלמי נראה שאכן ההימנעות מתקיעה בשבת נלמדת מן הפסוקים:

רבי אבא בר פפא א"ר יוחנן ורשב"ל הוון יתיבין מקשיי, אמרין: תנינן יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה, אין דבר תורה הוא אף בגבולין ידחה, אין לית הוא דבר תורה אף במקדש לא ידחה!

עבר כהנא, אמרין הא גברא רבה דנישאל ליה, אתון שאלון ליה, אמר לון כתוב אחד אומר (במדבר כט, א): "יום תרועה", וכתוב אחר אומר (ויקרא כג, כד): "זכרון תרועה", הא כיצד? בשעה שהוא חל בחול יום תרועה בשעה שהו' חל בשבת זכרון תרועה מזכירין אבל לא תוקעין...

ירושלמי, ראש השנה פ"ד ה"א

קושיית הירושלמי ברורה: אם מדין תורה לא תוקעים בשבת, כיצד תוקעים במקדש?! תשובתו היא לימוד מן הפסוק: "יום תרועה" – זהו יום שמריעים בו; "זכרון תרועה" – מזכירים אבל לא תוקעים, כאשר פסוק זה מתייחס לשבת.

2. כפי שעולה מפשטי המקראות: "יום תרועה יהיה לכם". ביטוי ליחסים בין החובות השונות של היום ניתן לראות בדברי הגמרא בהמשך המסכת (לד ע"ב) בעניין "שתי עירות" שבאחת תוקעים ובשנייה מתפללים, שיש ללכת אחר התקיעה אפילו במקרה של ספק וודאי.

אלא שעדיין השאלה במקומה עומדת – מדוע במקדש תוקעים גם בשבת:

מעתה אף במקדש לא ידחה? תנא באחד לחדש. מעתה אפילו במקום שהן יודעין שהוא באחד לחדש ידחה? תני ר"ש בן יוחי והקרבתם במקום שהקרבות קריבין...

ירושלמי, שם

הירושלמי מביא שני תירוצים: התירוץ הראשון עוסק ברמת הוודאות שאכן מדובר באחד לחודש (ואכמ"ל בביאור עניין זה). התירוץ השני מבוסס על דברי רשב"י המדייק מהמשך הפסוקים בספר ויקרא שתקיעת שופר בשבת היא רק "במקום שהקרבות קריבין".

דברי הירושלמי, המצריך לימוד מן הפסוקים על מנת להימנע מתקיעה בשבת, מעצימים את הקושי שהזכרנו ביחס לדברי רבה: כיצד גזירת טלטול ד' אמות מבטלת מצוות עשה דאורייתא?³

נראה שההסבר העמוק לדברי רבה טמון במהותה של תקיעת השופר בראש השנה, יחד עם הסתירה המהותית בינה לבין חשיבות תיקון 'המקום' בשבת.

3. הבן איש חי נשאל שאלה זו בשו"ת "תורה לשמה" (תלו): "איך משום גזרה דשמא יעביר ד' אמות ברשות הרבים יבטלו חז"ל מצוות עשה מן התורה? והלא אין ודאי נדחה מפני הספק?!". בתשובתו, טוען הבן איש חי שאכן טעם זה אינו הטעם האמיתי של הגזירה! לדבריו, טעמו של רבה פנימי: השבת מתקנת תיקון כה גדול עד שהתיקון של תקיעת השופר איננו נצרך. אלא שחז"ל חששו שהטעם הנסתר לא יתקבל על ההמון, ועל כן ציינו טעם נגלה: "הטעם דשמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים לא אמרו רז"ל אלא בשביל לעשות טעם פשטי ונגלה לגזרתם לפני המון ישראל, כדי שתתקבל גזרתם אצל כל אדם ולא תהיה גזרה שאין בה טעם. אך אין זה עיקר הטעם שלהם, אלא העיקר הוא מפני שהם ידעו ברוח קדשם שהתיקון הנעשה ע"י מצות אלו ביום זה, הנה כאשר חל יום זה בשבת הנה הוא נעשה מאיליו מכח קדושת השבת, ואין צריך לעשותו על ידינו". בדברינו נטען שטעמו של רבה אכן נובע ממהות התיקון שמחולל השופר ביחס לתיקון של השבת, אלא שלפי דרכנו רבה מבטא רעיון זה בכך שהוא מסביר את הגזירה כמונעת טלטול בשבת.

תקיעת השופר כמעמד הר סיני

כדי להשלים את התמונה אלינו לעיין בקצרה במהות קול השופר. אחת ההופעות המרכזיות של השופר בתורה היא במעמד הר סיני:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהִלֵּת הַבְּקָר וַיְהִי קֹלֵת וּבְרָקִים וַעֲנַן כָּבֵד עַל הָהָר וְקוֹל שֹׁפָר תְּזַק מְאֹד וַיִּחַרַד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה... וַיְהִי קוֹל הַשּׁוֹפָר הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מְאֹד מִשֶּׁה יְדַבֵּר וְהַאֲלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְּקוֹל:

שמות יט, טז-כ

בספר קול דממה,⁴ הבאנו בהרחבה דיונים שונים על משמעות הקול והשופר בתורה, והצענו הסבר שהפחד של ישראל מן הקולות, הלפידים וקול השופר, הגורם לעם "לעמוד מרחוק", מהווה החמצה עמוקה של קבלת התורה. בלשונו של הרמ"ע מפאנו:

חבלנו בעצמנו כשאמרנו למשה דבר אתה עימנו ונשמעה... ומאז ניתנה התורה להיכתב על לוחות האבן, להסיר מאיתנו לב האבן.

עשרה מאמרות, מאמר חיקור דין פרק טו

במקום תורה שעליה נאמר "נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה" (ירמיה לא), קיבלנו תורה חיצונית יותר, המגיעה באמצעות תיווך. תקיעת השופר בראש השנה כמורה כמעמד הר סיני מחודש. היא מאפשרת לאדם לעמוד לפני ה' בכל שנה ושנה, ולקבל על עצמו ברית החקוקה בלב, שמיעת קול ה' והתגלותו.⁵ לכאורה אין חשוב יותר מלשמוע תקיעת שופר זו, ולחדש את קבלת התורה.

לאור דברים אלו, נראה שיש להסביר שגזירתו של רבה, האוסרת על תקיעת השופר בשבת מתוך איסור טלטול בשבת, מציבה את השבת – וליתר דיוק את

4. קול דממה (אב תשס"ח) עמ' 76-72; וכן בספר 'העלם וגילוי' (מהדורה שניה, תשע"ו) עמ' 75.

5. ראו עוד בהרחבה בהפניה לספרים קול דממה והעלם וגילוי שהובאו בהערה הקודמת. ואכן ראש השנה מעיין מתן תורה מצוי בתיאור קבלת התורה מחדש שבספר נחמיה (פרק ח) אשר התרחשה בראש השנה.

איסור הוצאה וטלטול בשבת – במדרגה גבוהה עוד יותר מתקיעת השופר! נראה שיש להסביר, שהעדפה זו קשורה בשורשיו של איסור הוצאה: כפי שראינו, בניגוד לאיסורי המלאכה בשבת, שורשי איסור הוצאה נעוצים עוד קודם למתן תורה, בפרשיית המן, שם נצטוו ישראל "אל יצא איש ממקומו".

עומק השבת מתבטא בעצם הישיבה במקום, ללא תנועה וללא גלות. השהייה במקום מבטאת עקרון יסודי של השבת: אין זה יום של חיפוש, ליקוט ושינוי, הנחשבים למצב של "גלות", מצב בו על האדם לצאת ממקומו על מנת לשרוד ולהתפתח. למעשה, האדם היושב במקומו בשבת, לא יוצא ולא מטלטל, חוזר למצב בגן עדן שלפני החטא עליו אמר קוהלת (ז, כט): "אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱלֹהִים אֶת הָאָדָם יֵשֶׁר וְהִמָּה בְקִשּׁוֹ חֲשִׁבְנוֹת רַבִּים". האדם הישר מחובר לה' בעצם חייו, בעצם היותו, בחיבור שאין למעלה ממנו. מצב זה לא מצריך רעש גדול ולא תקיעת שופר. הוא טמון דווקא בשביתה ובחוסר התנועה. בשבת חוזרים לקול התורה הנובע מהקול הפנימי של האדם כמו המציאות לפני חטא אדם הראשון. כך ניתן להבין את החשש שהאדם "ילך אצל מומחה" שילמדנו לתקוע בשופר. זהו חשש מהיציאה של האדם לחפש, לבקש את החיבור לה' אצל אחרים, אצל מומחה. השבת מבטאת קדושה אחרת, קדושתו של האדם במקום בו הוא נמצא: תיקון 'מקדש המקום'. להלן נרחיב בעניין זה.⁶

נותר עדיין להסביר מדוע לא חלה גזירתו של רבה במקדש? הראשונים שעסקו בגזירת רבה, ציינו הסברים שונים. רש"י לדוגמה תלה את היתר התקיעה בשבת בכך שלא גזרו על שבות במקדש:

ובמקדש לא גזרו, דאין איסור שבות דרבנן במקדש.

רש"י ראש השנה כט ע"ב

6. בספר ליקוטי תורה מסביר האדמו"ר הזקן בשפה קבלית את ההבדל בין הארת השבת להארת השופר, ומתוך כך את הגזירה שלא לתקוע בשופר בשבת. ראו ליקוטי תורה, דרושים לראש השנה נו, א-ג, א. החידוש בהסבר כאן הוא שגזירת רבה איננה רק "תחליף" לטעם העמוק של הגזירה הנעוץ בהבדלי ההארות של השבת ושל השופר, אלא היא היא הביטוי לטעם זה: איסור הטלטול מצביע על מהותה של השבת כקודמת לעולם הקלוקל והתיקון, וממילא מובן מדוע בשבת אין לתקוע בשופר.

אולם על פי הירושלמי ועל פי ההסבר שנקטנו בדעת רבה, ניתן להסביר באופן אחר את ייחודיותו של המקדש. לתקיעה במקדש בראש השנה ישנם מאפיינים שונים מן התקיעה במדינה. מוסכם על כולם שדין החצוצרות המלוות את תקיעת השופר חל אך ורק בבית המקדש:

בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה', לפני המלך ה' – הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא – לא.

בבלי, ראש השנה כו ע"א

תקיעת השופר במקדש אם כן היא תקיעה "לפני ה'", תקיעה שונה מן התקיעה במדינה. בנוסף לפי חלק מן הראשונים, פי השופר מצופה זהב רק במקדש.⁷ נראה שתקיעת שופר זו מבטאת מהות אחרת של השופר – השופר כממליך מלכים. המלכה זו אינה מתקיימת בכל מקום, אלא דווקא לפני ה', דווקא "במקום שהקרבות קרביין" בלשון הירושלמי. אין תקיעה זו נדחית מפני השבת, שכן גם במציאות השלמה אותה מייצגת השבת, מציאות בה אין צורך לנדוד ולצאת אפילו על מנת לקבל תורה – עדיין מתבקשת המלכת ה' על המציאות. המקדש הוא 'המקום': "מְקוֹם לַה' מְשַׁכְּנֹת לְאַבִּיר יַעֲקֹב", מקום אליו נכנס האדם לפגוש את המלך ולהמליך אותו. לכן ההנהגה במקדש שונה מההנהגה במדינה בה יש צורך בתיקון 'המקום', תיקון הנעשה בכל שבת.⁸

חשוב להדגיש שחששו של רבה משפיע על דינים נוספים: נטילת לולב, קריאת מגילה, ברית מילה ומצוות נוספות בהן לא נעסוק במסגרת זו. ככולן מדובר באותו חשש של טלטול ומסתבר שגם שם יש להסביר שהגזרה לא נובעת רק מחשש איסורי מלאכה אלא מתוך יסוד עמוק של משמעות קדושת 'המקום'.

7. רש"י ראש השנה כו עמוד ב, ד"ה "ופיו מצופה זהב", וראו חידושי הרש"ש כו ע"א שעמד על מקורו של רש"י, וראו 'בדי הארון- קובץ שיעורים' (תשנ"ג) עמ' 153-159.

8. שאלת היחס שבין מהות השבת לבין עבודת המשכן נעוצה ביסודות נוספים, וראו עוד לקמן סימן יח: מקור המלאכות, עמ' 263, ואכמ"ל.

השבת – מקדש הזמן ומקדש המקום

איסור ההוצאה והטלטול והיחס למקום האדם בשבת מקבלים אם כן בסדר מועד "מעמד על": האיסור פותח את מסכת שבת, תופס חלק נכבד ממסכתות שבת ועירובין ומעצב את שאלת תקיעת בשופר בשבת. את ההסבר למרכזיות זו נעצנו בהיותה של מלאכת הוצאה יסוד מהותי ביותר של השבת, שכאמור לחלק מהדעות מקורה בציווי הראשון שנצטוו ישראל על השבת – "אל יצא איש ממקומו". ההישארות במקום מלמדת על אופייה של השבת כמשיכה את האדם למצבו קודם הקלקול, ושמירתו במקומו. רעיון זה מציג פן של השבת שאינו מוכר מספיק: השבת איננה רק שיא של קדושת הזמן, אלא היא לא פחות מכך נקודת מפנה בבירור קדושת המקום.⁹

יסוד מרכזי בעולם הסוד, שמקורו ב"ספר יצירה", הוא חלוקת מרחב החיים לשלושה ממדים: עולם, שנה ונפש.¹⁰ "הנפש", כלומר האדם, מתנהל בתוך זמן ("שנה") ובתוך מרחב ('עולם'). שלמות האדם תלויה בשלמות שני הממדים האחרים. על פי חלוקה זו, השבת מקדשת כמובן את הזמן; אך כפי שראינו

9. אברהם יהושע השל, בספרו "השבת", מדבר רבות על השבת כ"מקדש הזמן". השל מדגיש את המשמעות העמוקה שנותנת העצירה מכל פעולה להבנת האדם את חשיבותו של ההווה; הזמן הוא לא רק דבר שחולף בין פעולה לפעולה, אלא מרכיב מהותי ומשמעותי מחיינו שעלינו לקדש אותו. השבת מנכיחה את הזמן בחיינו ומבטאת את עצם העובדה שהזמן הוא בר-קידוש, הוא אלמנט שדרכו הקב"ה מתגלה בעולם. לטענה זו יש השלכות רבות, למשל על היחס להיסטוריה, והדברים מפורטים באריכות בכתביו של השל. אולם תפיסתו של השל אינה מצליחה להכיל את עומק היחסים שבין האדם למקום, לדידו, מדובר בבשורה המקדשת את הגלות, השבת מבשרת את הפסקת כיבוש החלל והמקום, ניצחון הזמן על המקום. אולם, כפי שראינו בהרחבה בשיעורים האחרונים השבת איננה רק בשורה ביחס לממד הזמן! הפעם הראשונה בה מצוים בני ישראל על השבת היא דווקא דרך ציווי על המקום, מתוך שיעורים אלו עולה שלא קידוש המקום לא מתקיים גם קידוש הזמן! ואכן כפי שמוזכר לקמן על פי ספר היצירה אין מרחב ללא שלוש הממדים עולם, שנה, ונפש. הזמן לא מקבל משמעות ללא השינויים בעולם וללא פעולתה של הנפש.

10. ספר היצירה ו, א; וכך כותב הראב"ד בפירושו לספר היצירה: "וצריך אתה לדעת כי כל ספר יצירה יתפרש על ג' דרכים. אחד מהם בעולם, ב' בשנה, ג' בנפש, וסימנם "והר סיני עש"ן כולו" עולם שנה נפש."

לשבת ישנה משמעות עצומה דווקא כקידוש המקום, מקומו של האדם ומקומם של חפציו.

אולם ממד 'המקום' אינו משמש רק למקומו של האדם. בעומקו, המקום מגלה את הקדושה, כפי שמובא בספר יצירה:

...והיכל הקודש מכוון באמצע, והוא נושא את כולן, ברוך כבוד ה' ממקומו,
(הוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו).

ספר יצירה, ב, ד

"היכל הקודש" עומד באמצע ונושא את כל ו' קצוות העולם, והוא 'מקומו' של ה'. ה' הוא "מקומו של עולם". השיבה למקום ואי היציאה ממנו, הם מפגש עם הקדושה שבמקום, עם "היכל הקודש" הנושא את העולם. טבעו של אדם הוא להתרחק מן המקום. השבת משיבה לאדם את הקישור למקום. השיבה למקום מתוארת בהקשר אחר בספר יצירה:

...ואם רץ פך לדבר ולבך להרהר, שוב למקום שלכך נאמר "והחיות רצוא ושוב" ועל דבר זה נכרת ברית.

ספר יצירה, א, ח

השיבה למקום היא תהליך ה"רצוא ושוב", תהליך המצייר את התנהלות המלאכים, אותו גם האדם חייב לעבור בקשר שלו עם הקב"ה באמצעות "רצוא", על ידי העשייה והיצירה אנושית; ו"שוב", שיבה ליצירה הגדולה ולעומד מאחוריה.

לאור זאת ניתן לבאר את איסורי ההוצאה וההכנסה בשבת כחלק מתהליך השיבה למקום. השיבה היא קידוש מקומו של האדם ומציאת כבוד ה' שהוא "מקומו של עולם".

כאשר מצווה ה' את עם ישראל שלא לצאת ממקומם ביום השבת, נוצרת זיקה עמוקה בין האדם השוכנת ובין ביתו, המקום בו הוא שוכנת. איסור היציאה, ואיסור ההוצאה מרשות לרשות שייגזר ממנה, יוצרים במהלך יום השבת

מציאות שבה האדם נשאר בביתו, ללא יכולת לצאת או להוציא דבר; מה שישנו ישנו, ומה שאיננו – איננו. הבית הוא מקומו הטבעי והפשוט של האדם: זהו לא מקום עבודתו, בו הוא אמור ליצור ולשנות ובו הוא נמדד על פי תפוקות ותוצרים. הבית הוא המרחב המוגן של האדם, בו הוא חלק ממשפחה ומוקף באהבה ותמיכה. כאשר מצווה אותנו הקב"ה שלא לצאת מהבית ביום השבת הוא יוצר מצב שבו במשך יום אחד בכל שבוע אנחנו נמצאים במקום שבו אנחנו יכולים לנוח, ולהתחבר לעצמנו ולמרחב הטבעי שלנו מחדש.

השבת אם כן איננה רק מקדש הזמן, אלא לא פחות מכך מקדש המקום – כציווי על האדם לא לצאת ממקומו ביום השביעי.

שורשי יסוד השיבה למקום

לציווי לשוב למקום שורשים קדומים, ומקורו הרעיוני טמון עוד בסיפורי הבריאה. על פי הסברו העמוק של הרב קוק, חטא אדם הראשון, הפעם הראשונה בה התרחק האדם מרצון ה' – קשור באיבוד מקומו העצמי של האדם וההתנכרות אליו:

ואני בתוך הגולה, האני הפנימי העצמי (...)

חטא האדם הראשון, שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש, ואבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת "איכה"... מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו

חטא ישראל, זנה אחרי אלוהי נכר. את אניתו העצמית עזב, זנח ישראל טוב.

חטאה הארץ, הכחישה את עצמיותה, צמצמה את חילה, הלכה אחרי מגמות ותכליתות, לא נתנה את כל חילה הכמוס להיות טעם עץ כטעם פריו, נשאה עין מחוץ לה, לחשוב על דבר גורלות וקריירות.

אורות הקודש חלק ג, עמוד קמ

כאשר מתאר הרב קוק את החטא, הוא משתמש במושגים של ניכור ושל גלות. על פי דבריו חטא האדם הראשון מבטא את ההתרחקות של האדם מעצמיותו, מה"אניות" שלו. מאחר ורצון ה' איננו ציווי המנותק מהאדם אלא חלק מהותי מהזהות העצמית שלו, הפניית גב אל המצוות היא גם הפניית גב של האדם אל עצמו. הניכור כרוך בכל חטא, מאז ועד היום. כאשר עם ישראל בחר לעבוד עבודה זרה הוא התנכר לעצמיותו כעמו של ה'. כאשר האדמה הצמיחה עץ שאין טעמו דומה לטעם הפרי היא התנכרה לתכלית של עצמה וכן הלאה; כל חטא כרוך בניכור, בהתרחקות של החוטא מהזהות ומהמימוש של עצמו. זהותו העצמית של החוטא, בין אם מדובר באדם פרטי, בעם או אפילו במרכיבים דוממים, הולכת ונעלמת, "והאני הולך ומשתכח".

הניכור שבא בעקבות החטא ניכר כבר בסיפור האדם הראשון. מיד לאחר החטא נפקחות עיניהם של אדם וחוה, הם תופרים לעצמם חגורות ולאחר מכן שומעים את קול ה' המתהלך בגן, ומתחבאים. באופן פשוט, ניסיון ההסתתרות של האדם מה' מבטא את העובדה שהוא מניח שניתן להתרחק מה' ולהתחבא ממנו; במציאות שקדמה לחטא, בה רצון ה' היה חלק אינטגרלי מאישיותו של האדם באופן מודע ושלם, אפשרות של התרחקות והסתתרות מפני ה' כלל לא הייתה קיימת. יתרה מזאת, התיאור הציורי של "קול ה' מתהלך בגן לרוח היום" מצביע גם הוא על הניכור: במצב שקדם לחטא, קול ה' לא התהלך בגן, מחוץ לאדם, אלא היה בתוכו, כקול פנימי. במציאות שקדמה לחטא, האדם היה מודע לחלוטין לרצון ה' ממנו, קול ה' הדהד באוזניו ונבע מתוכו.

יחד עם הניכור מגיעה הבושה: לפני החטא אומרת התורה "ויהיו שניהם ערומים, האדם ואשתו, ולא יתבוששו" (בראשית ב, כה) ואילו לאחר החטא תופרים אדם וחוה חגורות ומתכסים, שכן הם חשים בעצמם ריחוק ממה שהם אמורים להיות. האדם חש בפער שבין הרצוי והמצוי, בין הזדהות מלאה עם רצון ה' שפועם בו, ובין הדרך האחרת שהוא בחר בה, והדבר מטריד אותו ומבייש אותו. החטא, אם כן, כרוך בניכור ובבושה.

העונש על חטא זה הוא גלות: לאחר חטאם, מגורשים אדם וחוה מגן עדן. הגירוש מופיע גם בסיפורים אחרים, למשל בסיפורו של קין: לאחר הרצח של

הבל, ה' מעניש את קין בגלות נצחית, "נע ונד תהיה בארץ" (בראשית ד, יב). קין, ששמו מורה על קניין, בעלות על נכסים, "קניתי איש את ה'", מאבד בחטאו את הדבר הבסיסי ביותר בחייו של האדם – את המקום.¹¹ בעתיד, לאחר בחירתו של עם ישראל, שוב חוזרת הגלות כעונש החמור ביותר על חטאי העם. איבוד המקום והארץ אינו רק אובדן טכני, אלא אובדן זהות שורשי שאין קשה ממנו.

קין – בניית העיר ואיבוד המקום

הרב יהודה אשכנזי (מניטו) בספרו "סוד העברי", רואה במעשיו של קין תהליך הדרגתי של איבוד המקום והזהות. עד לידת חנוך, בנו של קין, כל הולדה מתוארת בשילוב של האיש והאישה "וַהֲאָדָם יָדַע אֶת חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד..." (בראשית ד, א). אולם שושלתו של קין, מחנוך ואילך, מתוארת ללא חיבור זה, "וַיִּוָּלֵד לְחֲנוּךְ, אֶת עֵינֹד, וְעֵינֹד, יָלַד אֶת מְחוּצָאֵל, וּמְחוּצָאֵל, יָלַד אֶת מְתוּשָׁאֵל, וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת לָמֶךְ" (בראשית ד, יח).

על פי הסברו של הרב אשכנזי, בשלב הראשון לידה הייתה כרוכה באיחוד בין שתי זהויות קיימות ויצירת זהות חדשה שלא נמצאה קודם לכן בעולם. ברם, שושלת קין מייצגת צורה חדשה של התקיימות אנושית, אופן שבו האנושות ממשיכה הלאה – אך ללא קשר עמוק בין האיש והאישה, ללא הולדה של מהויות וזהויות חדשות. שושלתו של קין מייצגת המשכיות נטולת זהות עצמית, המשכיות של חיקוי. הרב אשכנזי טוען שמחיקת הזהות העצמית עומדת בבסיס בניית העיר על ידי קין, לה הוא קורא כשם בנו, חנוך:

מדובר כאן בעיר במובנה הרחב: החברה, או ה"מגלופוליס", [=עיר ענק הכוללת כמה אזורים מטרופולין] במשמעות חברתית ואנטי-מוסרית עמוקה. התהליך שהתורה מתארת לפנינו הוא המרת התביעה המוסרית שבין אדם לחבירו בבעיות אדמיניסטרטיביות של עיר-חברה. האדם הפרטי

11. עוד על החיבור שבין גלותו של קין ראו לקמן עמ' 203-201, בדיון על דרשת הגמרא בעירובין נא ע"א שמקור דין אלפיים אמה נלמד מפרשת רוצח בשגגה.

הופך לפתע לבורג קטן בתוך מערכת עירונית-חברתית מסועפת, השואבת את מקור עוצמתה מהכוחניות של הקולקטיב... האנושות עוברת מהאיכות אל הכמות, מאדם אנושי לפרט חסר זהות.

סוד העברי חלק א (עמ' 151-150)

ה"עיוור" נתפס פה כמייצר ניכור, מאבד את המקום האישי של האדם. הניכור מהמקום שבו האדם חי, וההתייחסות של האדם אל עצמו כמתנהל מעל 'מצע מנותק', הם מרכיבים מהותיים בתחושת הניכור שרווחת בחברה, ואף בניכור של האדם מול עצמו ומול השלמות העצמית שהייתה בו במציאות שקדמה לחטא. לא בכדי פתח הרב קוק את הפסקה שצוטטה לעיל בפסוק מתוך יחזקאל, "ואני בתוך הגולה": התרחקותו של האדם משלמותו העצמית, יחד עם תחושת הבושה שכרוכה בה, מתבטאת במלואה בניתוק ממרחב ברור שבו מתנהלים החיים. כל עוד האדם יהיה גולה ונטול-בית, הוא לא יצליח לשמוע את קול ה' בתוכו.¹²

סיכום – השבת כרפואה לגלות האדם

כתיקון למציאות פגומה זו, מציאות של ניכור וגלות, מגיע בשבת הציווי "שבו איש תחתיו, אל יצא איש ממקומו ביום השביעי". המדרש מציג את השבת כ"רפואה" למכתו האנושה של אדם הראשון לאחר חטאו:

'ויצא קין מלפני ה'". מהיכן יצא? ר' חמא בשם ר' חנינא בר' יצחק אמר: יצא שמח... פגע בו אדם הראשון, אמר לו: מה נעשה בדיןך? אמר לו: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו. אמר: כך היא כוחה של תשובה ואני לא הייתי יודע? מיד עמד אדם הראשון ואמר: 'מזמור שיר ליום השבת'.

בראשית רבה, פרשה כב

12. בהקשר זה אי אפשר להתעלם מהקשר העמוק שבין הנבואה לארץ ישראל, כדברי ריה"ל המפורסמים (כוזרי מאמר ב, יד): "כל מי שנתנבא, נתנבא רק בה או למענה".

אדם הראשון מחבר באופן מידי בין רעיון התשובה לבין שירו של יום השבת. יום השבת מאפשר תיקון של הגלות, של הניכור ושל הבושה, תיקון החטא ותשובה. על פי הזוהר, ההכרה במקום ואי היציאה ממנו הם ההכרה בכבוד ה' הממלא את עולמו:

כתיב "אל יצא איש ממקומו", דא איהו אתר יקרא דקדושה, דא דהא מניה לבר אתר דאלוהים אחרים איהו. "ברוך כבוד ה' ממקומו", כבוד ה' דלעילא, 'ממקומו' – דא כבוד דלתתא, ודא איהו רזא דעטרא דשבתא. בגין כך "אל יצא איש ממקומו"...

זוהר ויקהל, רז ע"א.¹³

המקום בו האדם צריך לשכון בשבת הוא מקום הכבוד והקדושה, אותו מקום בו מופיע כבוד ה'. לכן, מה שנמצא "מניה לבר", כלומר ממקומו ולחוץ, זוהי הבגידה – "אלהים אחרים" חלילה. כבוד ה' העליון מתגלה ב'מקומו', במקום התחתון, ועל כן "אל יצא איש ממקומו". כך מתוקנת ה'אחרות', הניכור והבגידה, והחיים חוזרים להופיע את כבוד ה' במקומו. וכך מסביר ה'שפת אמת':

שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי. בזהוהר הקדוש פירש: תחת עול מלכות שמים. כי בשבת קודש מתגלה... בחינת מקומו של עולם. שעל שם זה נקרא הקב"ה מקום. וזה אל יצא איש ממקומו

שפת אמת שמות פרשת בשלח

הדרישה "שבו איש תחתיו" יוצרת לפי הזוהר דרישה לשבת "תחת עול מלכות שמים". בשבת מתגלה הקב"ה בתור מקום, מקומו של עולם. ממילא, כאשר האדם לא יוצא ממקומו הוא מצוי בתוך המקום העליון, בתוך גילוי מלכות

13. תרגום: אל יצא איש ממקומו, זהו מקום כבוד הקדשה הזו, שהרי ממנו לחוץ הוא מקום של אלהים אחרים. ברוך כבוד ה' ממקומו. כבוד ה' שלמעלה. ממקומו - זה כבוד שלמטה, וזהו סוד של עטרת שבת. ומשום כך, אל יצא איש ממקומו...

שמים שבעולם הזה. כאשר האדם נמצא במקומו, הוא מבטל את תזזיתות החיים שבאה בעקב החטא, ושב אל שורש החיים הקדוש מעצם היותו.

לאחר שראינו את סוגיות מלאכת הוצאה בהרחבה ואת נושא תיקון המקום, נעבור לעסוק בהמשך דברי הגמרא המבוססים על התוספתא העוסקת בהגדרת גדרי "רשויות השבת". לאחר מכן נחתום בהצצה לדיני תחומין אשר נשלים דרכם את המהלך של תיקון המקום.

